

Тема числа:

ФІХТЕ І ТЕОРІЯ САМОСВІДОМОСТІ

БЕЗУМОВНІСТЬ «Я»

Відомі слова Фридриха Шилера, що світова історія є Страшним судом, не стосуються історії філософії. Хід історії філософії не можна розуміти як безугавний поступ в усвідомленні істини, під час якого філософія стає суддею та виконавцем вироку щодо самої себе. Вирішальну роль під час зміни традиційних і появи нових філософських теорій часто відіграють випадкові обставини та мінливі й непередбачувані інтереси. Це призводить до того, що історія філософії також є історією забування, кривотлумачень та витіснення.

Історію впливу філософії Йогана Готліба Фіхте можна вважати доказом цього. Вона відпочатково зазнала кривотлумачень і непорозумінь, які передусім стосуються засадничого принципу Фіхтевої філософії, а також її методу та далекосяжності її пояснювальної сили. Промові Фіхте про безумовність Я, виголошеній в Єні з нагоди сенсаційного вступу на посаду професора, – «найбільша аудиторія була затисною, всі сходи, а також подвір'я були заповнені», писав Фіхте своїй дружині, – закидали, що вона є порожнім на реальність метафізичним конструктом. Пізніше цей закид переріс у звинувачення в безмежному і згубному самоопануванні новочасного суб'єкта. Сам Фіхте під своїм поняттям безумовного Я мав на увазі щось значно простіше. Йдеться про безпосередньо доступне кожному безсумнівне усвідомлення того, що ми самі є творцями й господарями всіх наших духовних дій. Така самосвідомість є безумовною тому, що вона є найвищою умовою, за якої ці дії в цілому можна усвідомлювати. У безумовності Я Фіхте вбачав фундамент нової філософії суб'єктивності.

«Моральність і релігія є одним» – суперечка про атеїзм

Фіхтев проект практичної філософії становить перше застосування концепції безумовності Я. Із цим тісно пов'язана його теорія релігійної свідомості. Тут також не забарилися проблеми й кривотлумачення, що далися взнаки в так званій суперечці про атеїзм і, зрештою, призвели до звільнення Фіхте з університету Єні.

Згаданим феноменом є свідомість безумовного морального зобов'язання. Самозабутнє надання допомоги, чесність або дотримання обіцянки є загальновідомими прикладами. Таке зобов'язання можна назвати безумовним, бо воно дистанціюється від усіх природних схильностей, натомість орієнтуючись на універсальні,

визнані всіма, а тому безумовні стандарти. Такі стандарти, тут Фіхте дотримуються Кантового вчення про свободу як автономію, є стандартами практичного розуму, не цілераціонально поступального розуму, а розуму, який в усіх намірах, які він прагне реалізувати, дотримується не природних схильностей, а властивого йому принципу безумовної законності.

Ця думка являє собою основу Фіхтевої теорії релігійної свідомості. При цьому вирішальним є міркування, що моральне діяння має на меті взаємозв'язок людського життя, який можна назвати моральним порядком або порядком морального світу. З цим пов'язана надія та віра в те, що попри всі випадкові перепони цей світ можна справді упорядкувати згідно з тим законом безумовного практичного розуму. Така віра характерна релігійній свідомості. У перспективі скінченного життя цей ідеальний моральний порядок тлумачать як щось божественне та ототожнюють з поняттям Бога: «Ми не потребуємо та не можемо осягнути жодного іншого Бога», пише Фіхте.

Цей Бог Фіхте не є Богом Об'явлення. Бог Фіхте є Богом просвітниченої раціональної теології, і лише думку про безумовну значущість морального світового порядку та віру в його здійсненість Фіхте вважає дозволом на застосування предикату божественний.

Дрезденська верховна консисторія побачила в цьому атеїзм та наказала конфіскувати твір Фіхте «Про підставу нашої віри в божественне врядування світом». Фіхте в твір на захист: «Заклик до публіки щодо приписаних йому атеїстичних висловлювань через наказ саксонського курфюрста про конфіскацію», висловлена в ньому прихильність до демократії, а також його запекла позиція, та передусім непомірквані висловлювання, що провокували Ваймарський уряд, призвели до його звільнення наприкінці березня 1799 року. З кінця березня 1800 року Фіхте мешкав у Берліні. Там його зустріли з розкритими обіймами: «Якщо правда, що він побив глечики з любим Богом, то так вирішив сам любий Бог. Мені ж це байдуже», так, подекують, сказав король Фридрих Вільгельм III.

Політичне самовизначення, національний плюралізм та «біла троянда» – «Промови до німецької нації»

Фіхтеві, либонь, найвідоміші доповіді – «Промови до німецької нації» – стали огнищем кривотлумачень і непорозумінь, що тривають дотепер. Фіхте прочитав їх протягом зимових місяців 1807/08 років у Берліні, безпосередньо після поразки Прусії «під загрозою французького воєнного насильства», як Варнгаген фон Ензе змальовує виступ Фіхте, та під барабанні дрібушки загонів Наполеона, що проходили повз Берлінську академію наук. Пристрасна промова Фіхте на користь нової самостійності та політичного самовизначення Німеччини є цілком амбівалентною. З одного боку, очевидне Фіхтеве обстоювання своїх початкових вільнодумних і космополітичних ідеалів. Вони є основою широкої освітньої програми, а також захисту національного плюралізму в Європі проти універсальної монархії гегемона. З іншого боку, запроваджена сучасною йому теорією мови науково нікчемна ідея неспотвореної чужими впливами німецької «промови» має обґрунтувати привілейоване становище німців та їхню майбутню духовну керівну роль в Європі. Ця амбівалентність призвела до суперечливого обговорення Фіхтевих «Промов» від самого

початку. Під час Реставрації на них покликалися прихильники демократії, натомість пізніше їх вважали програмним твором націоналістів і, внаслідок розпочатого після 1914 р. ренесансу Фіхте, націонал-соціалістів. До цього питання дослідники звернулися лише нещодавно. На підставі численних джерел вони змогли спростувати наполегливий закид в антисемітизмі, а також довести дивовижну спорідненість юдаїзму із Фіхтевою філософією. До історії впливу Фіхтевих «Промов» за часів націонал-соціалізму також належить той факт, що мюнхенський професор та *spiritus rector* групи опору «Біла троянда» Курт Губер у своєму прикінцевому слові на засіданні народного суду в квітні 1943 року казав про Фіхте. Апелюючи до свого сумління та з огляду на долю Німеччини, Губер виразно покликався на «Промови до німецької нації».

Увесь Фіхте

Фіхте був практичним філософом: «Я хочу не лише мислити, я хочу діяти», оголосив вже юний Фіхте. Але діяв не так теоретик суб'єктивності, як практичний, політичний Фіхте. Тому своїм сучасникам, а також нащадкам Фіхте переважно подавав себе як мислителя, який прагнув вплинути на дух доби, бо після публікації своїх есенських лекцій він вирішив більше не видавати в книжковій формі свої науково-систематичні, у вузькому сенсі, лекції – «вчення про науку». Він зробив це з огляду на кривотлумачення та на підставі переконання, що філософські думки не можна вивчати як факти, натомість їх можна здобувати лише через самостійне, спрямоване у живій розмові мислення. Відтак поряд із творами, розрахованими на широку громадськість, Фіхте за життя не видав жодного з присвячених вченню про науку п'ятнадцяти лекційних курсів, публічно ним прочитаних за життя. Лише віднедавна вони вийшли друком у рамках великого історико-критичного зібрання всіх творів філософа. Отож тільки сьогодні, за 200 років після смерті Фіхте, його можна належно сприймати в цілому, тобто як систематичного мислителя і популярного письменника.

Фіхте сьогодні

Реабілітація Фіхте як систематичного філософа почалася в 60-х роках ХХ століття в ході роботи над повним виданням його творів. Вона посприяла виведенню вчення Фіхте з тіні Гегеля, бо сьогодні це вчення вважають самостійною формою систематичної післякантівської філософії, на противагу як Гегелевій системі, так і пізній філософії Шелінга.

Після 1960 року Фіхте відкривають як теоретика самосвідомості на противагу домінуванню у перші десятиліття після 1945 року впливу Гайдегера з його програмою подолання новочасної філософії суб'єктивності. Систематична плідність цієї спроби досі лишається нерозвинутою. На підставі цього відкриваються невичерпні можливості дискусії з актуальною філософією духу. У дискусії з філософією сучасності треба триматися на зваженій відстані до текстів Фіхте та його мови, не редукуючи і не втрачаючи комплексності й оригінальності розвинутих у них думок під тим тиском легітимзації, джерелом якого є актуальні дебати.

Юрген Штольценберг